

УЎК: 811.222.1

ФОРС ТИЛИДА ИМПЕРАТИВ ШАКЛДАГИ ИНТЕРФИКСЛИ КОПУЛЯТИВ ҚЎШМА СЎЗЛАР ВА УЛАРНИ ЎЗБЕК ТИЛИГА ТАРЖИМА ҚИЛИШ МАСАЛАСИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14262155>

Нуриддинов Нодир Нурмат ўғли

PhD., доцент

Тошкент давлат шарқшунослик университети,
Эроншунослик ва афғоншунослик олий мактаби,
Тошкент, Ўзбекистон, nur_nn@mail.ru

Аннотация: Мазкур мақола форс тилида императив шаклдаги интерфиксли копулятив қўшма сўзларнинг моделларини аниқлаш, структур-семантик таҳлилин амалга ошириш ва уларни ўзбек тилига таржима қилиш масаласига бағишланган. Шунингдек, мақолада императив шаклдаги интерфиксли копулятив қўшма сўзларнинг сермахсул моделлари, ясалмаларнинг таркиби, уларнинг икки тилли ва изоҳли лугатлардаги маънолари ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: императив шакл, копулятив қўшма сўз, интерфикс, содда феъл, структур-семантик таҳлил, сермахсул, таржима.

КОПУЛЯТИВНЫЕ СЛОЖНЫЕ СЛОВА ИМПЕРАТИВНОЙ ФОРМЫ С ИНТЕРФИКСОМ В ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ И ВОПРОС ИХ ПЕРЕВОДА НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Нуриддинов Нодир Нурмат угли

PhD., доцент

Ташкентский государственный университет востоковедения,
[Высшая школа иранистики и афганистики](#),
Ташкент, Узбекистан, nur_nn@mail.ru

Аннотация: Данная статья посвящается определению модели копулятивных сложных слов императивной формы с интерфиксом, структурно-семантическому анализу копулятивов в персидском языке и вопросу их перевода на узбекский язык. Также в статье рассматриваются

наиболее продуктивные модели копулятивных сложных слов императивной формы с интерфиксом, структура образований, их значения в двуязычных и толковых словарях.

Ключевые слова: императивная форма, копулятивное сложное слово, интерфикс, простой глагол, структурно-семантический анализ, продуктивный, перевод.

COPULATIVE COMPOUND WORDS OF IMPERATIVE FORM WITH INTERFIX IN THE PERSIAN LANGUAGE AND THE QUESTION OF THEIR TRANSLATION INTO UZBEK LANGUAGE

Nuriddinov Nodir Nurmat ogli

PhD, Associate professor

Tashkent State University of Oriental Studies,

Higher school of Iranian and afghan studies

Tashkent, Uzbekistan, nur_nn@mail.ru

Abstract: This article is devoted to the definition of a model of copulative compound words of the imperative form with an interfix, the structural and semantic analysis of copulatives in the Persian language and the question of their translation into the Uzbek language. The article also discusses the most productive models of copulative compound words of the imperative form with an interfix, the structure of formations, their meanings in bilingual and explanatory dictionaries.

Keywords: an imperative form, copulative compounds, interfix, simple verb, structural-semantic analysis, productive, translation.

Кириш

Буйруқ майли орқали ясалган ҳосилалар императив шаклдаги копулятив қўшма сўзлар бўлиб, таркибий қисмлари семантик жиҳатдан тенг муносабатга эгадир.

Бинар императив конструкцияга эга копулятив қўшма сўзлар (КҚС) турли феъл (баъзида бир хил феъл) императив шаклларининг интерфикс орқали ёки интерфиксиз бирикишидан ҳосил бўлади. Бу турдаги КҚС, одатда, ҳаракат-ҳолат оти ёки аслий сифат вазифасида келиши мумкин: بچاپ بچاپ *bečāpbečāp* “ўғрилиқ”, بریزوبپاش *berizobepāš* “исрофгарчилиқ”, “пулни совуриш”, “бетартиб ҳаёт тарзи”, کچ دار و مریز *kajdāromariz* “қийинчилиқларга чап бериш”, بگومگو *begumagu* “тап-сўз”, “миш-миш”, “фисқи-фасод”, بيا برو *biyāborou* “юриш”,

“зиёрат қилиш”, بېكوب بېزانوبەكۇب *bezanobekub* “ўйин-кулги”, بخورونامير *boxoronamir* “жуда оз”, “арзимаган” [Пейсиков Л.С. 1973, с. 161]¹.

Бу каби бирликларнинг носинтактиклиги шубҳасиз: улар асл императив шакллар, уларнинг ўзига хос урғу тизими билан қиёсланади. М. Шокий бундай императив бирликларни боғловчили конструкцияга эгалиги ва идиоматик белгилари туфайли фразеология таркибига киритади. Аммо уларни копулятив қўшма сўзлар таркибига киритиш мумкин бўлган муҳим белгиларига эътибор қаратмайди. Биринчидан, улар маълум бир қолип (модель) асосида ясалади. Исмий фразеологик бирликлар эса қолип асосида ясалмайди, улар тайёр ҳолда мавжуд бўлади (нутқ жараёнида яратилмай, нутққа тайёр ҳолда киритилади). Иккинчидан, фразеологик бирликлардан фарқи равишда КҚС бошқа қўшма сўзлар каби ўзига хос урғу тизимига эга (қиёсланг: *bezànobekùb* “ўйин-кулги” ва *tàndoròst* “соғлом”). Учинчидан, таҳлилга тортилаётган бирликлар яхлит ва бирбутун. Тўртинчидан, доимий равишда و -о- шаклида келувчи интерфикс و va “ва” боғловчисига ўзгармайди, кўпинча тушиб қолиши мумкин.

Асосий қисм

Форс тилида манбалардан тўпланган мисолларнинг структур-семантик таҳлили натижасида императив шаклдаги КҚСнинг қуйидаги учта модели аниқланди: 1) таркибий қисмлари бир феълнинг императив шаклидан иборат КҚС; 2) таркибий қисмлари бир феълнинг бўлишли ҳамда бўлишсиз императив шаклидан иборат КҚС; 3) таркибий қисмлари турли феълларнинг императив шаклидан иборат КҚС.

Юқоридаги моделларнинг биринчи ва иккинчи тури интерфиксиз, учинчи тури эса интерфикс орқали ясалиши аниқланди. Мазкур мақолада таркибий қисмлари турли феълларнинг императив шаклидан иборат интерфиксли КҚС тадқиқ этилади.

Таркибий қисмлари турли феълларнинг императив шаклидан иборат КҚС. Мазкур турга оид манбалардан тўпланган КҚС 69 тани ташкил этди: بين و بترک *bebinobetarak* “ёмон кўздан сақлаш учун мўлжалланган рангли, кичик мунчоқ бўлиб, гўдакнинг бўйнига ва бош кийимига осиб қўйилади”, “кўзмунчоқ” (بين دیدن *didan*) “кўрмоқ”, ترکیدن *tarakidan* (ترک) “ёрилмоқ”, “дарз кетмоқ”); بخور و بچاپ *boxorobečāp* “ўғрилиқ”, “талончилик”, “босқинчилик”, “йўлтасарлик”, “қўққисдан бостириб кириш”, “хужум” (خور خوردن *xordan*) “ёмоқ”, چاپیدن *čāpidan* (چاپ) “ўғирламоқ”) ва б.²

¹ Пейсиков Л. С. Очерки по словообразованию персидского языка. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – С. 161.

² Мақолада жами 12 та императив шаклдаги КҚС келтирилган. Манбалардан тўпланган мисолларда баъзи КҚС бир неча марта ва бир неча маънони ифодалаб келгани кузатилди. Шу сабабли хулосада жами императив шаклдаги интерфиксли КҚС миқдори 69 та экани қайд этилган.

Таркибий қисмлари турли феълларнинг императив шаклидан иборат юқорида келтирилган КҚС семантикаси ва ишлатилиши манбалардан тўпланган куйидаги мисолларда янада аниқроқ намоён бўлади:

دعاى ضد سياه سرفه كه روى پوست كدو نوشته شده بود با بيين و بترك و نظرقربانى جلو سينه اش
Doā-ye zed(d)-e siyāhsorfe ke ru-ye pust-e kadu navešte šode bud bā
bebinobetarak va nazaryorbāni jelov-e sine-aš āvizān bud. “Қовоқ пўстига ёзилган
кўкйўталга қарши дуо **кўзмунчок** билан бирга бўйнига осилган эди”.

(علويه خانم، ۲۰)

آموزش شهرداری هزینه ی زندگی بخورونمیرا به من می دهد و به کلاسهای گوناگون زبان آموزی و
Šahrđāri hazine-ye zendegi-ye **boxoronamir-rā** be man midehad va be
kelāshā-ye gunāgun-e zabānāmuzi va āmuzeš-e herfe-i miravam. “Ҳокимият менга
жуда оз микдордаги нафақа пули тўлайди, мен турли тил ўргатиш ва касб-
хунар курсларига қатнайман” (books.google.co.uz شیوا فرهنگدرا. "قطران در غسل")

Bidardesar va **borouvobiya** ejāze-ye moraxxasi-ye yek māhe-ye mā-rā dād “Оворагарчилик ва **югур-югур**сиз
бизнинг бир ойлик таътилимизга рухсат берди” (يکى بود، ۵۵)

In hame اين همه بريزوبياش توى اين خانه مى شود باز هم مثل خانه ملايقل زندگى مى كنيم
berizobepāš tu-ye in xāne mišavad bāz ham mesl-e xāne-ye mollāyaz̄yel zendegi
mikonim “Бу уйда шунча **исрофгарчилик (пулни совуриш)** бўлади, шунга
қарамай Мул्लаязғел (жулдурвоқи) нинг уйида яшаётгандекмиз” (حاجى آقا، ۱۲۰)

Sāzozarbiḥā āmadand, سازو ضربها آمدند، بزن و بکوب و رقص و نوش شروع شد
bezanobekub va raysonuš šoru’ šod “Созандалар келишди, **ўйин-кулги**,
вақтичоғлик бошланди” (طوطى، ۳۴۲)

Hāzerān ... be حاضران ... به خوردن چای و شربت و شیرینی و بگو و بخند مشغول شده بودند
xordan-e cāy va šarbat va širini va **beguvobexand** mašyul šode budand
“Ўйилганлар ... чой ва шарбат ичиш, ширинликлар ейиш, **валдир-вулдур**,
ҳингир-ҳингир билан машғул эдилар” (دايى جان، ۵۹)

Юқоридаги гапларда *bebinobetarak* “кўзмунчок” КҚС “асл” императив шаклида “қара ва дарз кетказ”, *boxoronamir* “жуда оз микдордаги” КҚС “егину ўлмагин”, *borouvobiya* “югур-югур” КҚС “бор ва кел”, *berizoberāš* “исрофгарчилик (пулни совуриш)” КҚС “қуй (тўк) ва сочиб ташила”, *bezanobekub* “ўйин-кулги” КҚС “ур ва майда-ла”, *beguvobexand* “валдир-вулдур (ҳингир-ҳингир)” КҚС “zanir ва кул” маъноларини англатади. Мазкур бирликлар сўз бирикмалари эмас, балки копулятив қўшма сўзлардир. Акс ҳолда таркибий қисмлари ўз маъносини сақлаган ҳолда худди “асл” императив шаклдаги каби маънолари билан ифода этиларди.

Юқоридаги мисолларда кузатилганидек қуйидаги императив КҚСда ҳам *o-* шаклида келувчи интерфикс ҳеч қачон *va* “ва” боғловчисига ўзгармайди. *o-* интерфиксининг *va* га ўзгармаслиги *بگو و بشنو beguvobešnou* “сен айт мен эшит”, *بگىروبىند begirobeband* “қама-қамалар” каби бирликларнинг императив шаклдаги КҚС эканини тасдиқлайди:

من چطور مى توانستم برايشان بگويم که هيچ طور نشده؟ نه دعوايى، نه حرف و سخنى، نه بگو و
بشنو Man četour mitavānestam barāyešān beguyam ke hič tour našode? Na da 'vāyi, na harfo soxani, na beguvobešnou “Мен уларга ҳеч нарса бўлмаганини қандай қилиб айта олардим. На уруш-жанжал, на гап-сўз, на **сен айт мен эшит**”.

(زن زيادى، ۱۰۸)

دولت نمى تواند با بگىروبىند نرخ دلار را مشخص کند
Doulat namitavānad bā begirobeband narx-e dolār-rā mošaxxas konad “Давлат **қама-қамалар** билан доллар курсини белгилай олмайди”. (www.tin.ir)

من اين روزها برای خودم خيلى اهميت قايلم، به خصوص برای چشم که شاهد جا خالى کردن يك
Man in ruz-hā barāye xodam xeyli ahammiyyat qāyelan, bexosus barāye češmat ke šāhed-e jā xāli kardan-e yek darbār bude bā hame biyāvoborovaš “Шу кунларда ўзимга, хусусан, саройнинг бутун **дору дастгоҳи** билан бўшатилишига гувоҳ бўлган кўзимга жуда аҳамият беряпман” (نون و القلم، ۱۳۴)

ХУЛОСА

Буйруқ майли орқали ясалган ҳосилалар яъни императив шаклдаги интерфиксли копулятив қўшма сўзлар таҳлили қуйидаги хулосаларга олиб келди:

1. Таркибий қисмлари турли феълларнинг императив шаклидан иборат 69 та интерфиксли КҚС таҳлилга тортилди.

2. Ясалмалар асосан от сўз туркумига оид бўлиб, баъзан равиш ва сифат сўз туркумига оид императив шаклдаги интерфиксли КҚС кузатилди.

3. Императив шаклдаги интерфиксли КҚСнинг барчаси *o-(-vo-)* интерфикси билан ясаилиши аниқланди.

4. Императив шаклдаги интерфиксли КҚС таркибий қисмлари содда феъллардан иборат. Фақат бир мисолда *برداشتن bardāštan* префиксли феъли учради.

5. Императив шаклдаги интерфиксли КҚС таркибий қисмларининг ўзбек тилига сўзма-сўз эмас, балки матн ҳамда қўшма сўз таркибий қисмларининг умумий маъносига асосланиб таржима қилиниши мазкур бирликларнинг копулятив қўшма сўз эканлигини тасдиқлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Пейсиков Л. С. Очерки по словообразованию персидского языка. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – С. 161.
2. Nuriddinov Nodir. Copulative compounds formed by prepositional interfixes in Persian language // Scientific bulletin of Namangan State University (10), 71, 2020.
3. Нуриддинов Н.Н. Форс тилида копулятив қўшма сўзларнинг структур-семантик таснифи // Шарқшунослик. 1-2/2009 й Т., ТДШИ, 2009. Б. 39-44.
4. Персидско-русский словарь: В 2-х т. – М.: Русский язык, 1985. – 800 с., 848 с.
5. ابوالحسن نجفی. فرهنگ فارسی عامیانه. تهران: نیلوفر، ۱۳۷۸. جلد اول و دوم، ص. ۷۳۹، ۱۵۲۶.